

Sam Harris

Svet onstran razuma

Skoraj ni dvoma, da je določen razpon človekovih doživetij mogoče primerno opisati kot nekaj “duhovnega” ali “mističnega”, torej kot doživljanje pomembnosti, nesebičnosti in močnih čustev, ki prekašajo naš omejeni “jaz” in se izmikajo hipnemu dojemanju našega uma in možganov. Toda nič od teh doživljanj ne opravičuje domišljavih in izključujočih trditev o edinstveni svetosti katerega koli besedila. Nobenega razloga ni, da se naša sposobnost čustvenega in duhovnega doživljanja ne bi mogla razvijati s pomočjo tehnologije, politike in drugih civilizacijskih področij. Pravzaprav se *mora* razvijati, če naj bi človeštvo sploh imelo prihodnost.

Podlaga naše duhovnosti je nedvomno naslednja: razpon možnega človekovega doživljanja daleč presega običajne meje naše subjektivnosti. Nekatera izkustva očitno lahko do skrajnosti spremenijo človekovo pojmovanje sveta. Vse duhovne tradicije počivajo na spoznanju, da način, kako od trenutka do trenutka osredotočamo pozornost, pretežno določa kakovost našega življenja. Številne posledice duhovnih izkustev so resnično zaželeno in v našo korist je, da se zanje potrudimo. Opozoriti je treba, da spremembe niso le čustvene, temveč tudi kognitivne in pojmovne. Tako kot lahko marsikaj dojamemo na področju matematike ali biologije, lahko dojamemo tudi naravo svoje subjektivnosti. Vrsta tehnik od meditacije do uporabe psihedelčnih drog priča o razponu in prilagodljivosti človekovih doživljanj. Misleci že tisočletja vedo, da navadni ljudje lahko zatrejo

občutek “jaza” in tako nimajo vtisa, da so ločeni od preostalega veselja. Za ta pojav, o katerem so poročali pripadniki številnih duhovnih tradicij, obstaja celo bogastvo dokazov, tako nevroznanstvenih kot filozofskih in introspektivnih. Taka doživljanja imenujemo “duhovna” ali “mistična” – zanje pač nimamo boljšega izraza –, ker so (brez potrebe) sorazmerno redka, pomembna (ker razkrivajo resnična dejstva o svetu) in pripeljejo do osebne preobrazbe. Razkrivajo tudi veliko globljo povezavo med nami in preostalim vesoljem, kot dajejo slutiti običajne omejitve naše subjektivnosti. Za taka doživljanja si je zagotovo vredno prizadevati, tako kot ni nobenega dvoma, da so razširjene verske ideje, ki so zrasle okoli njih, zlasti na Zahodu, nevarne in celo neverjetne. Resnično razumski pristop k tej razsežnosti našega življenja bi nam omogočil, da bi nepristransko raziskali vrhunce subjektivnosti, pri tem pa bi se v korist neodvisnega in natančnega raziskovanja izognili zaostalosti in dogmatizmu verskih tradicij.

Očitno obstaja tudi korpus podatkov, ki dokazujejo resničnost duhovnih pojavov, vendar se uradna znanost zanje večinoma ne zmeni. Mnenje, da “nenavadne trditve zahtevajo nenavadne dokaze”, je na tem področju še vedno razumno vodilo, vendar to še ne pomeni, da veselje ni veliko bolj nenavadno, kot domneva večina od nas. Pomembno je, da se zavedamo, da je zdrav, znanstven dvom združljiv z načelno odprtostjo v razmišljanju.

Trditve mistikov so nevrološko zelo bistrourmne. Nobeno človeško bitje ni še nikoli doživelo objektivnega sveta, pravzaprav sploh nobenega *sveta*. V tem trenutku doživljate vizualno izkušnjo. Svet, ki ga vidite in slišite, je le prilagojena oblika vaše zavesti, njegovo fizično stanje pa je še vedno neznan. Vaš živčni sistem razporeja nediferenciran šum iz veselja v ločene kanale vida, zvoka, voha, okusa in tipa, pa tudi drugih manj uglednih čutil, kot so propriocepcija ali šesti čut (sposobnost ohranjanja telesne drže oz. ravnotežja), kinestezija, interocepcija ali osmi čut (ki nam posreduje podatke o notranjem okolju našega telesa) in celo ehokolacija (orientacija s pomočjo ultrazvočnih signalov)¹. Podobe, zvoki in impulzi, ki jih doživljate v tem trenutku, spominjajo na različne svetlobne spektre, ki jih oddaja možganska prizma. V resnici “iz take smo snovi kot sanje” (kot je rekel Prospero v Shakespearovem *Viharju*). Ko se naši možgani prebujajo in sanjajo, se v bistvu ukvarjajo z enako dejavnostjo, le da možgane med sanjami manj ovirajo senzorična obvestila ali organi, ki preverjajo dejstva,

¹ Da, človeška bitja so sposobna izvajati ehokolacijo. Samo ne gre nam preveč dobro od rok. Če želite to dokazati, samo zaprite oči, glasno brundajte in z dlanjo mahajte naprej in nazaj pred obrazom. Zvok, ki se bo odbil od roke, bo pokazal njen položaj.

domnevno locirana nekje v prednjem režnju. To še ne pomeni, da nam čutilno doživljanje ničesar ne pove o stvarnosti na splošno, temveč da v izkustvih nič ne nastane iz zavesti, ne da bi živčni sistem to prej oblikoval, uredil ali poudaril. To sicer pripelje do novih filozofskih problemov, povezanih s temelji našega znanja, ponuja pa nam tudi neverjetno priložnost za namerno preoblikovanje značaja našega doživljanja.

Na vsak nevron, ki sprejme dražljaje iz zunanjega sveta, jih je deset do sto, ki tega ne počnejo. Možgani se zato pretežno pogovarjajo s seboj in noben podatek iz zunanjega sveta (z izjemo voha) ne gre neposredno od čutilnega ali senzoričnega receptorja do možganske opne, kjer je očitno spravljena vsebina zavesti. V krogu vedno pride do ene ali dveh prekinitev ali *sinaps*, tako da imajo nevroni priložnost vsrkati povratne informacije ali obvestila iz drugih možganskih delov. Tako povezovanje ali okužba signala pojasni, kako nekatere droge, čustvena stanja ali celo konceptualni vpogledi lahko temeljito spremenijo naše doživljanje. Možgani so naravnani tako, da posredujejo podobo sveta v danem trenutku. Bistvo večine duhovnih tradicij so utemeljene trditve, da je možgane mogoče naravnati tudi drugače.

Vendar je tudi res, da ljudje tu in tam doživljamo kaj takega, kar bi upravičeno lahko imenovali psihotično. Izkazalo se je, da je osebnost mogoče razgraditi na številne načine, povzeti (očitni) pomen iz tistega, kar nam posredujejo čutila, in verjeti, da vemo, kakšen je svet. Vsa vizualna doživetja ne nastanejo enako, kaj šele dojemanje sveta, ki izvira iz njih. Kot povsod drugje so tudi tu bistvene le nekatere razlike, o katerih je potem mogoče razumno razpravljati.

Kot bomo videli, obstaja tesna povezava med duhovnostjo, etiko in pozitivnimi čustvi. Čeprav znanstveni pristop k tem temam še ni izoblikovan, najverjetneje ni nič skrivnostnejši od tega, da imamo večinoma raje ljubezen kot strah, na krutost gledamo kot na nekaj slabega, sorazmerno velikost predmetov in spol obrazov vsi ocenjujemo približno enako. V možganih se tisto, kar človeku zagotavlja srečo, med posamezniki večinoma ne razlikuje. Iz dejstev je mogoče sklepati marsikaj že veliko prej, preden so nam na voljo znanstveni podatki.

Ko bomo končno raziskali težave, neločljivo povezane z religijo, in grožnjo, ki jo celo najbolj zmerna verstva, četudi nenamerno, predstavljajo našemu obstoju, se bomo lahko lotili določanja položaja etičnih spoznav in naše sposobnosti duhovnega doživljanja v okviru razumnega tolmačenja sveta. Zato bomo spoznave morali urediti v skladu z rastočim razumevanjem

človeških možganov, genskim razvojem v primerjavi z drugimi oblikami življenja in zgodovino verskih prepričanj. Sam bom poskusil uskladiti dve begajoči vzporedni dejstvi: prvič, naše verske tradicije pričajo o vrsti religioznih izkušenj, ki so resnične, pomembne in si zaslužijo, da jih raziščemo tako osebno kot znanstveno; in drugič, številna prepričanja, ki so se razrasla okoli teh doživetij, zdaj grozijo, da nas bodo uničila.

V življenju nas ne more voditi le razum. Zato se nobena količina razuma, ki bi ga uporabili v boju proti okužbi, ne more meriti z uteho, ki jo nudi vera, kadar nam v življenje začno posegati grozote tega sveta. Umrli vam je otrok, vaša žena je napadla bolezen, ki je ne zna ozdraviti noben zdravnik, ali pa je vaše telo na lepem z eno nogo v grobu – in razum, naj je njegov domet še tako širok, popolnoma odpove. V takih primerih številni med nami zmotno sklepajo, da nekaterim človeškim potrebam lahko zadostijo le vera in nekatere druge neverjetne ideje. Vendar nikjer ne piše, da morajo biti človeška bitja nerazumna ali živeti pod nenehnim pritiskom, če naj izkusijo trajen občutek svetosti. Ravno nasprotno. Pokazati želim, da je duhovnost *lahko*, pravzaprav *mora* biti globoko razumska kljub temu, da osvetljuje meje razuma. Ko bomo to dojali, se bomo lahko otresli številnih sedanjih razlogov za to, da se med seboj pobijamo.

Znanost ne bo več dolgo molčala o duhovnih in etičnih vprašanjih. Že zdaj med psihologi in nevroznanstveniki zaznavamo prve premike, iz katerih se bo lepega dne morda razvil pristen razumski pristop k tem zadevam, ki bo celo najredkejša mistična doživetja podvrgel nepristranskemu znanstvenemu raziskovanju. Končno se moramo zavedeti, da nam ni treba pozabiti na razum, če hočemo svoje življenje izpolniti z ljubeznijo, sočutjem, zanosom in grozo; nobene potrebe ni, da se odpovemo vsem oblikam duhovnosti ali mysticizma, če želimo biti razumni.

Sprejemanje verovanja

Priznati moramo, da vera ni osebna stvar in da tudi nikoli ni bila izključno osebna. Pravzaprav je verovanje komaj kaj bolj osebno kot ukrepanje, kajti vsaka vera je potencialni vir dejanj. Prepričanje, da bo deževalo, vsako žensko ali moškega, ki ima dežnik, prisili, da ga vzame v roke. Sorazmerno lahko bi moralo biti ugotoviti, da verovanje v popolno učinkovitost molitve, na primer, postane nekaj izrazito *javnega* v trenutku, ko ga udejanjimo: v trenutku, ko kirurg odloži svoje tuzemske instrumente in poskusi pacientovo rano zašiti z molitvijo, ali pa ko pilot poskusi pristati s potniškim

reaktivcem tako, da instrumentom na nadzorni plošči ponavlja besedo *aleluja*, kaj hitro zapustimo območje osebne vere in sprejmemo kazensko odgovornost.

Človek deluje v skladu s tistim, v kar veruje. Če verjamete, da ste pripadnik izbranega ljudstva, preplavljenega z blatom zle kulture, ki vaše otroke odvrča od Boga; če ste prepričani, da boste nagrajeni s trajnimi nepredstavljivimi nasladami, če boste nevernike pobili, vas za to, da bi se z letalom zaleteli v kako stavbo, ne bo treba niti prositi. Iz tega sklepamo, da so določena verovanja sama po sebi nevarna. Vsi vemo, da so človeška bitja sposobna neverjetne krutosti, toda prav bi bilo, če bi se vprašali: Katera ideologija nas najbolj zajamčeno pripelje tako daleč? In kako naj taka verovanja preženemo iz vsakdanjih pogovorov, da se ne bodo ohranila tisočletja, ne da bi jih zmotila potek zgodovine ali zmaga razuma? To so vprašanja za kulturne in psihološke manipulatorje. Že dolgo je jasno, da verska dogma, zlasti tam, kjer vernikom obljublajo večno odrešitev, dvomljivcem pa prekletstvo, ni nič drugega kot "dokončna rešitev".

Čas je, da vsi, začeni s kralji in predsedniki, priznamo, da ni nobenega dokaza za to, da bi katero koli od naših knjig napisal stvarnik vesolja. *Sveto pismo* je, kot kaže, delo s prahom posutih žensk in moških, ki so bili prepričani, da je Zemlja ploska in za katere bi bila samokolnica osupljiv primerek inovativne tehnologije. Če v taki knjigi iščemo podlago za svoj svetovni nazor, naj je bil trud njenih urednikov še tako junaški, to pomeni, da zavračamo dva tisoč let civilizacijskih spoznav, ki jih je človeški um po zaslugi politike in znanstvene kulture šele začel pripisovati sebi. Videli bomo, da verski ekstremizem ni najhujši problem, s katerim se sooča civilizacija, temveč to velja za dolgo vrsto kulturnih in intelektualnih odpustkov, ki smo jih naklonili religiji. Za verske spore po svetu so pretežno krivi zmerni verniki, ker s svojimi prepričanji omogočajo pogoje, zaradi katerih se nikoli ni mogoče jasno postaviti po robu dobesednemu razumevanju *Svetega pisma* in verskemu nasilju.

Na vsakem področju odkrite razprave je treba *pogovor* vsaj omogočiti in s tem dati možnost tistim na obrobju, da dojamajo resnice, ki jih poskuša predstaviti. Zato mora vsako trajno uveljavljanje razumnosti nujno preseči narodnostne, verske in etnične meje. Navsezadnje ne obstaja nikakršna resnično ameriška (ali krščanska ali belska) *fizika*. Celo duhovnost in etika se morata sprijazniti z merili univerzalnosti, kajti človeška bitja ne glede na izvor z enakimi raziskovalnimi metodami očitno pridejo do enakih duhovnih izkušenj in etičnih spoznav. To pa ne velja za verske "resnice".

Nič, kar kristjan in musliman rečeta drug drugemu, ne bo prispevalo k temu, da bi svoja prepričanja pojasnjevala v razpravi, ker sta zaradi verskih dogem imuna na vpliv pogovora. Ker trdno verjameta v nedokazano, sta se odmaknila od preostalega sveta. Zato je bistvo vsakega verovanja, da ovira poglobljeno preučevanje. In vendar nam to, da na Zahodu ljudi ne pobijamo več zaradi krivoverstva, daje slutiti, da se slabe ideje, naj so še tako svete, ne morejo v nedogled ohraniti v sožitju z dobrimi.

Glede na povezanost verskih prepričanj in dejanj je jasno, da raznolikosti teh prepričanj ne smemo dopustiti nič bolj kot raznolikost prepričanj o epidemiologiji in osnovni higieni. Še vedno obstaja vrsta kultur, kjer ljudje ne vedo, da bolezni lahko povzročajo mikrobi, in se jim niti ne sanja o marsičem, kar ogroža njihovo telesno zdravje. Bi morali dopustiti taka "prepričanja"? Ne, če ogrožajo naše zdravje.²

Celo navidezno neškodljiva neutemeljena prepričanja lahko povzročijo neznosne posledice. Številni muslimani, na primer, so prepričani, da se bog intenzivno zanima za žensko garderobo. Čeprav je ta neverjetna misel morda videti sorazmerno neškodljiva, je povzročila že osupljivo veliko trpljenja. Nemiri zaradi tekmovanja za mis sveta 2002 v Nigeriji so zahtevali več kot dvesto življenj; nedolžne ženske in moške so razmesarili z mačetami ali jih žive sežgali samo zato, da bi preprečili razkazovanje žensk v bikinijih. V začetku tistega leta je verska policija v Meki bolničarjem in gasilcem prepredila, da bi rešili na desetine najstniških deklet, ujetih v goreči stavbi. Zakaj? Ker dekleta niso imela tradicionalno pokritih glav, kot predpisuje *Koran*. V požaru je umrlo štirinajst deklet, petdeset je bilo ranjenih. Ali bi morali muslimanom res dopustiti prepričanje, da se stvarnik zanima za dolžino kril?

Prihajanje k pameti

Dogodki, ki smo jim bili priča v zadnjih letih, so korenito razkrili našo občutljivost za delovanje napadalnih nezadovoljnežev tega sveta: razkrili

²Pojav SARS (sindroma akutne respiratorne stiske) leta 2003 v južni Kitajski je prav tako primer globalnega vpliva lokalnih običajev. Kitajska v primeru epidemije ni napačno ukrepala zaradi nerazumnih medicinskih prepričanj, temveč zaradi političnih, posledice pa niso bile katastrofalne. Vendar si zlahka predstavljamo kulturo, v kateri bi prepričanja, povezana z epidemiologijo, vsem drugim lahko sistematično vsilila nesprejemljivo tveganje. Skoraj nobenega dvoma ni, da bi tako družbo nazadnje izolirali, jo napadli ali kako drugače ukrotili.

so mračni tok nerazumnosti v nacionalnih razpravah. Če vas zanima, kako zelo naša kultura sodeluje pri nerazumnosti sovražnikov, samo zamenjajte izraz "Bog" v javnih razpravah z imenom svojega najljubšega grškega boga. Predstavljajte si, da bi predsednik Bush z naslednjimi besedami nagovoril goste na tradicionalnem predsedniškem kosilu v washingtonskem hotelu Hilton: "V vsem življenju in zgodovini zasledimo predanost ciljem, ki jih je zastavil pravični in zvesti *Zevs*." Predstavljajte si njegov govor v Kongresu (20. septembra 2001), ki bi vseboval stavek: "Svoboda in bojazen, pravičnost in krutost so se vedno spopadale, mi pa vemo, da *Apolon* ni bil nepristranski opazovalec." Jezikovne puhlice vedno prikrivajo praznino in nenavadnost marsikaterega verovanja. Ameriški predsednik Bush je v svojih govorih redno uporabljal stavke, primerne za 14. stoletje, in nikogar ni mikalo, da bi ugotavljal, kaj mu pomenijo besede "Bog", "križarska vojna" ali "čudežna moč". Še vedno prebavljamo zapuščino antičnega sveta, poleg tega pa se še sprenevedamo. Ameriški zgodovinar Garry Wills je ugotovil, da je bila Busheva Bela hiša "prepolna molilnih skupin in preučevalcev *Svetega pisma* kot kakšen belo prepleskan samostan." To bi nas tedaj moralo skrbeti enako kot muslimanske fanatike. Morali bi se prikloniti, morda celo samodejno poklekniti v zavesti, da so antični Grki svoje olimpijske mite pokopali več stoletij pred Kristusovim rojstvom, pri nas pa ljudje, kot je politični komentator Bill Moyers, sklicujejo resna srečanja učenjakov, ki se ukvarjajo z visokimi cilji, na primer ugotavljanjem, kako naj Genezo uskladimo z življenjem v sodobnem svetu. Medtem ko drzno koračimo proti srednjemu veku, je prav, da se vprašamo, ali ne bodo miti, ki jih v današnjih pogovorih kar mrgoli, nazadnje številne med nami pokončali, kot se je zgodilo že z mnogimi drugimi miti.

Čez dvesto let, ko bomo kot cvetoča civilizacija začeli poseljevati vesolje, se bo *nekaj* v nas gotovo spremenilo: moralo se bo, sicer se bomo že veliko prej pobili med seboj. Naglo se bliža čas, ko bo izdelovanje orožja za množično uničevanje nekaj vsakdanjega; potrebne informacije in tehnologija že zdaj prodirajo v vse kotičke naše oble. Kot poudarja fizik Martin Rees: "Prihajamo v obdobje, ko bo posameznik z enim samim prikritim dejanjem lahko povzročil na milijone smrti ali dosegel, da bo neka pokrajina dolga leta neprimerna za bivanje ..." Če pomislimo na moč tehnologije, takoj opazimo, da v prihodnosti tisti, ki si bodo prizadevali za mučeništvo, gotovo ne bodo zaželeni sosedje. Preprosto izgubili smo pravico do mitov in mitične identitete.

Čas je za priznanje, da je edino, kar človeškim bitjem omogoča medsebojno sodelovanje brez predsodkov, njihova pripravljenost, da prepričanja

spremenijo na podlagi novih dejstev. Le odprtost za dokaze in pripravljenost na pogovor bosta omogočili, da bomo skupaj poseljevali ta svet. Seveda nimamo jamstva, da se bodo razumni ljudje o vsem strinjali, nerazumne pa bodo njihove dogme prav gotovo ločevale. Duh skupnega preučevanja vprašanj je resnično nasprotje religije.

Medtem ko naš pogled na svet morda nikoli ne bo dokončno izoblikovan, se bodo naša prepričanja potomcem najverjetneje zdela neznansko čudna in samomorilsko neumna. Naša prva naloga v medsebojnem dogovarjanju bi morala biti, da prepoznamo verovanja, ki bodo prenesla še tisoč let človekovega raziskovanja ali ga morda preprečila, in jih podvreči neizprosni kritiki. Katero od naših sedanjih verovanj bo za prihodnje rodove, ki bodo morda preživeli današnje norosti, najbolj smešno? Težko si predstavljamo, da na vrhu seznama ne bi bilo verskih predsodkov.³ Seveda si želimo, da bi se nas potomci spominjali s hvaležnostjo. Morali pa bi si tudi želeli, da bi se nas spominjali z usmiljenjem in gnusom, kot mi gledamo na lastnike sužnjev iz ne tako oddaljene preteklosti. Namesto da si čestitamo za stanje sedanje civilizacije, raje pomislimo, da bomo čez čas videti brezupno zaostali, in se potrudimo, da bomo že v sedanjosti ustvarili temelje za napredek. Poiskati moramo pot v čase, ko bo vera brez dokazljive podlage v sramoto vsakomur, ki jo bo zagovarjal. Glede na sedanje razmere v svetu je to očitno edina prihodnost, h kateri moramo stremeti.

Nujno moramo načeti odkrit pogovor o nesmiselnosti večine verskih prepričanj, vendar se bojim, da čas za to še ni prišel. Zato sem svoja razmišljanja pisal kot molitev. Molim, da bi lepega dne dovolj jasno razmišljali o takih vprašanjih in da se našim otrokom ne bi bilo več treba pobijati zaradi knjig. Če že ne za naše otroke, pa se bojim, da bo prepozno za nas, kajti čeprav je človek vedno mimogrede odšel na oni svet, bo čez pol stoletja preprosto neodgovorno, da bi s seboj vzel tudi druge ljudi.⁴

Prevedla Dušanka Zabukovec

³Če odrinemo vprašanje verjetnosti, moramo že *načelno* podvomiti o svojih verskih prepričanjih. Kot je rekel Bertrand Russell: Če je ena od naših religij pravilna v vseh podrobnostih, bi moral vsak vernik na podlagi obstoječih navzkrižnih pogledov že zaradi verjetnosti pričakovati, da bo preklet.

⁴Rees v delu *Naša poslednja ura* človeški vrsti ne daje več kot 50 odstotkov upanja, da bo preživela to stoletje. Čeprav so njegove napovedi le utemeljeno ugibanje, pa jih je vredno jemati resno. Mož ni neumen.